

A MEGSZIGONYOZOTT BÁLNA FELETTI JOG AZ ÁLLAMOK KÖZÖTTI TERMÉSZETES ÁLLAPOTRÓL ÉS A NEMZETEK JOGÁRÓL

MESTER BÉLA*

A még kézi erővel megszigonyozott bálnákról és a még vitorlás hajókon és evezős csónakokon közlekedő bálnavadászokról szóló népszerű, kalandos elbeszélések közül messze kiemelkedik *Moby Dick* legendája, így nem meglepő a bálnavadászatra utaló cím után, ha példáinkat a következőkben először innen merítjük. Herman Melville regényében ugyanis a mitikussá emelt bálnavadászat történeté formálása mellett összegyűjti mindazokat az információkat, amelyek a cetekre vonatkozó biblikus és legendás hagyományból, valamint a bálnavadászat jogszokásaiból New-yorki kikötői vámtisztiként elérhetőek voltak a számára.¹ A közölt hiedelmek és gazdaságtörténeti, technikatörténeti adalékok tömegéből jelentésrétegeinek gazdagságával kitűnik az a szöveghely, amely a *szabad hal* (Loose-Fish) és a megszigonyozása után vagy *helyett* megkarózott, megjelölt úgynevezett *kötött hal* (Fast-Fish) közötti alapvető különbséget ecseteli az amerikai bálnavadászok szokásjogában saját, a jogszokás kifejezéseit merészen kiterjesztő kommentárjával. *Kötött hal*nak azt a cetet nevezték a bálnavadászok, amelyet valaki már megszigonyozott, ám pillanatnyilag nem tudott még feldolgozni, és ezért valamilyen jellel, szabályos esetben az erre szolgáló zászlós végű, fémhegyű karónak a testbe dővésével értésére adta minden potenciális riválisának, hogy a(z elpusztított) bálna most már az *övé*, igényt tart rá, és hamarosan visszatér érte, hogy feldolgozza.

* MTA BTK, Filozófiai Intézet – Nyíregyházi Egyetem, Történettudományi és Filozófia Intézet, Filozófia Intézeti Tanszék.

¹ A művet a következő kiadások alapján idézem: Herman Melville: *Moby Dick*. Fordította Szász Imre. Bukarest, Kriterion, 1984. (a továbbiakban Melville 1984); Herman Melville: *Moby-Dick or, the Whale*. Edited with an Introduction and annotation by Charles Feidelson. Indianapolis – New York – Kansas City, The Bobbs-Merrill Company, 1964. (a továbbiakban Melville 1964). Mivel Melville művével célokom csupán mondandóm illusztrálása, nem pedig a regény elemzése, általában megelégszem azzal, hogy a magyar fordításra hivatkozom, az eredeti szövegre csupán akkor utalok, ha az a jelen írás gondolatmenete szempontjából jelentősen gazdagítja, pontosítja a jelentést.

Melville eszmefuttatásában azonban túllép a bálnavadások jogszokásain, és metaforikusan kiterjeszti a *szabad és kötött hal* jogállapotát az orosz jobbágyokra és az amerikai rabszolgákra, majd az uzsorás karmai közé került, tönkrement emberekre, sőt, olyan területekre, országokra, földrészekre, mint Írország, Texas, Lengyelország, India, az egész amerikai kontinens.

„Nem kötött hal-e az orosz jobbágyok [serfs] és a köztársasági rabszolgák izma és lelke [...]? Nem kötött hal-e ama félelmetes szigonyosnak, John Bullnak a szegény Írország? Nem kötött hal-e az apostoli lándzsásnak, Jonathan testvérnek Texas? [...] De ha a kötött hal doktrínája elég általánosan alkalmazható, mennyivel inkább az a szabad hal testvérdoktrínája? Ezt nemzetközileg is egyetemesen alkalmazhatjuk. Nem szabad hal volt-e Amerika 1492-ben, mikor Kolumbusz belevágta a zászlaját, s így felkarozta királyi ura és úrnője részére? Mi volt Lengyelország a cárnak? Görögország a töröknek? India Angliának? Mi lesz majd végül Mexikó az Egyesült Államoknak? Megannyi szabad hal.”²

Végül magasröptű elvont fogalmakra, az Emberi Jogra és a Világ Szabadságára, az emberek lelkére és véleményére is alkalmazhatóvá válik:

„Nem szabad hal-e az Emberi Jog és a Világ Szabadsága? Nem szabad hal-e az emberek lelke [minds] és véleménye? Nem szabad hal-e [bennük] a vallásos hit elve? Nem szabad halak-e a kérkedő, tolvaj szócseplőnek [smuggling verbalists] a gondolkodó gondolatai?”³

Melville jogelméleti fejtegetése abból indul ki, hogy

„a kötött és a szabad halra vonatkozó két törvény minden emberi jogtudomány alapja; mert bármily bonyolult csipkevésetek [complicated tracery of sculptures] díszítsék is, a Jog Templomát éppúgy, mint a Filiszteusok Templomát, csupán két oszlop tartja”⁴

Ezután eljut a gondolat kiterjesztéséig a világ egészére és az olvasó személyére:

„Nem szabad hal-e a nagy földteke maga? És te, olvasó, nem vagy-e szabad hal, de egyszersem kötött hal is?”⁵

² Melville 1984. 405–406; Melville 1964. 509–510.

³ Melville 1984. 406; Melville 1964. 510.

⁴ Melville 1984. 405; 1964. 509.

⁵ Melville 1984. 405; Melville 1964. 510.

Melville gondolatmenetében valóban nincs sok különbség a szabad és kötött hal állapota között: a halak (itt: cetek, bálnák) csak abban az értelemben szabadok, hogy *uratlan jószágok*, pillanatnyilag még senki sem kötötte meg őket; tulajdonképpen felhívást jelentenek bárki számára, aki megteheti, arra, hogy karójával megjelölje őket. Melville világában minden dolog vagy szabad préda, vagy már föl is prédálta valaki. A regénybe szőtt eszmefuttatás pontosan ragadja meg a mindenkivel és mindennel szemben érvényesíthető *kisajátítás, birtokbavétel* gesztusát. A megkötés, megkarózás nem egyszerűen alárendeli a megjelölt lényt, legyen az cethal, személy, ország vagy fogalom, hanem meg is szünteti addigi saját mozgásait, mindazt, ami a lényegét képezte. A cethalból mint élőlényből feldolgozandó olajforrás, a személyből potenciálisan elvégezhető munkamennyiség vagy kinyerhető pénz, az országból pusztá terület, a fogalomból szabad felhasználású manipulációs eszköz válik a kisajátítás gesztusa révén. Az élő testként, az akarat valamilyen fokával rendelkező lényekként elgondolt entitásokból pusztá tárgy lesz, amint deklaráljuk a fölötte való tulajdonjogot, illetve annak pusztá lehetőségét.

Melville hatásosan kifejtett gondolatmenete több hagyományszálon nyugszik egyszerre. A biblikus utalások világosak, ám nem árt emlékezetünkbe idézni, hogy a Szentírás leviatánjának – e terminust a regény következetesen a bálnákra használja – egyértelmű azonosítása a cetfélékkel inkább modern jelenségnek tekinthető; korábban még több vízi állat, így a nílusi krokodil is versenyben volt e címért. (Több nemzeti nyelvű bibliafordításban, például a szlovénban ma is egyszerűen krokodilként szerepel e vízi jószág.) Melville Hobbesra ugyan nem utal, ám a szabad és kötött halakról való értekezés kiterjesztése személyekre és országokra, akarva vagy akaratlanul, Hobbes metaforájához hasonló eredményekre vezet. A kisajátítás gesztusának Melville-i leírásában új elem a kisajátíthatóság általánossá tétele; míg a szentírási szövegekben a leviatán alaktalan, pontosabban emberi léptékkel fölmérhetetlen alakú lény, amelyet lehetetlen birtokba venni, mint a teremtés lenyűgöző méreteinek szimbólumát, addig Melville emberei éppen ezt a lényt, vagyis jelképesen valóban mindent, vagy bármit ki akarnak sajátítani. Amíg a szentírásban szinte blaszfémia a leviatánra vadászni,⁶ addig a regényben, legalábbis a kvéker elsőtiszt, Starbuck szerint istennek tetsző hivatás lehet a bálnavadászat, istenkáromlást pedig Ahab kapitány követ el éppen azzal, hogy a kisajátítani és feldolgozni való oktalan állatból egyfajta negatív bálványimádásba sodródva saját akarattal rendelkező, legyőzendő személyes ellenség-

⁶ „Vesd rá a kezedet, de megemlékezzél, hogy a harcot nem ismételed. Ímé, az ő reménykedése csalárd; pusztá látása is halálra ijeszt. Nincs oly merész, aki őt felverje.” Jób 41,8–10.

get teremt magának a fehér bálna képében. Az általános kisajátíthatóságból következik a kisajátított tárgyak és a kisajátító ágensek pluralitása, valamint az ütköző kisajátítási szándékok közötti konfliktus, hiszen éppen a konkurens szándékok következtében kell jelezni a kisajátítási szándékot. A konfliktusok elintézésének módja egyszerre jogi és erőszakos, „az öklök Coke-upon-Littletonja”, vagyis a tulajdonjogra vonatkozó törvények összefoglalása és mérvadó kommentárainak gyűjteménye abban a formában, ahogyan azt a bálnavadászok ökle értelmézi.⁷ Ne feledjük, a kisajátításon alapuló tulajdonjog éppúgy érvényes az emberek, a szavak és az államok közötti viszonyokban, mint az embernek a természet fölötti uralmában; hiszen a kötött és a szabad hal helyzete mindezekre egyformán érvényes. Ha végiggondoljuk Melville szavait, a kisajátított, tárggyá tett testek és a kisajátítók között sincsen lényegi különbség: ugyanazok lehetnek a kisajátítók, mint akik kisajátítottakká válhatnak. Ezen a világon, amely kötött és szabad halakból áll, végső soron maguk a cethalak, a leviatánok közül kötnek meg egyesek maguk közül másokat, mint szabad halként talált példányokat, és nem is világos mindig első pillantásra, hogy az éppen a szemünk előtt tevékenykedő leviatán melyik végén van a szigonyrak: ő szigonyozza társát, vagy őt szigonyozzák.

A LEVIATÁN SZENTÍRÁSI TOPOSZA ÉS A POLITIKAI TEST KORA ÚJKORI FOGALMA

A leviatán eredeti, szentírási formájában nem csupán a tengeri lény ember által beláthatatlan mérete a lényeges, hanem legalább ennyire fontos *egyedisége*, megismételhetetlen volta. A szentírásnak csupán egyetlen, a következetes monoteizmus megszilárdulása előtti időkből zárványként fennmaradt helyén jelenik csak meg az Úr ellenségeként, az Úrral viaskodó szörnyetegként, a *Zsoltárok könyvében*: „Te[, Uram,] rontottad meg a leviatánnak fejét, s adtad azt eledelül a pusztai népnek” (Zsolt 74,14).⁸ Másutt inkább azt

⁷ „Ezek tudományos kommentárok; a bálnavadászok kommentárjai azonban néha kemény szavak és még keményebb ütések – az öklök Coke-upon-Littletonja.” Melville 1984. 403; Melville 1964. 507. *Coke-upon-Littleton* címen volt szokás emlegetni jogász körökben Sir Edward Coke (1552–1634) *Institutes of the Lawes of England* című, 1628-ban megjelent munkájának első részét (*Commentary upon Littleton*). Coke ebben Sir Thomas de Littleton (1407–1481) 1481–1482 körül megjelent *Treatise on Tenures* című munkáját magyarázza. Coke munkája az angolszász tulajdonjogi gondolkodás klasszikusának számított még Melville idejében, Amerikában is. Az Egyesült Államokban 1812-ben adták ki először.

⁸ Érdekes, hogy éppen a megelőző versben kerülnek elő a cethalak a legyőzött leviatánnal analóg szerepkörben: „Te hasítottad ketté a tengert erőddel; te törted össze a cethalak fejét a vizekben” (Zsolt 74,13), alapul szolgálva a későbbi leviatán–bálna-analógiának. Ez azonban, mint az őszövétségi mitikus állatok és szörnyek azonosítása a modern nyelvek állatneveivel általában, meglehetősen bizonytalan kapcsolat.

a vonását emeli ki a szöveg, hogy jókedvében teremtette az Úr, kivételes díszéül a teremtésnek, a poszt-biblikus rabbinikus hagyomány szerint néha még el is játszadozik vele. Egyetlen példány létezik belőle a teremtésben, ezt fejezi ki az összevetés minden más teremtménnyel: „Nincs a földön hozzá hasonló, amely úgy teremtetett, hogy ne rettegjen. Lenéz minden nagy állatot, ő a király minden ragadozó [a »gőg fiai«]9 felett” (Jób 41,33–34).

Az egyetlenség hangsúlyozását használja föl a kora újkori politikafilozófia, amikor a leviatán Hobbes művében a politikai közösség jelképévé válik. Éppen azért lehet az angol filozófus olvasói számára a hatalom azonnal felfogható, megérthető szimbóluma, mert már a forrásul szolgáló szentírási szövegekben is erősen hangsúlyozódik egyetlen, különleges volta. Ezen kívül ő az egyetlen, akinek nem kell semmitől sem félnie, így uralkodni képes a gőgösök felett. Ha a szöveget emberekre és azok államára vonatkoztatjuk, a gőg említésekor óhatatlanul az eredeti bűnben részes emberiségre kell gondolnunk, amelynek éppen bűnös állapota következtében van szüksége a világi hatalomra.

Jóllehet Hobbes, valamint kortársai és az őket követő nemzedékek számára is világos volt, hogy a világban egy időben több leviatán, vagyis több politikai test létezik, vizsgálódásaik óriási többsége elsősorban nem a politikai testek közötti viszonyokat, hanem az egyes testek belső viszonyait, felépítését tárgyalta. A politikai test Hobbes fő művében említett, gyakran idézett különféle metaforikus betegségei szinte sohasem azért súlyosak, veszélyesek, mert meggyöngítik a politikai test ellenálló képességét a külső támadással szemben, hanem azért, mert a különféle kórok a testnek, mint valami önmagának elégséges létezőnek, valóságos kozmosznak a belső egyensúlyát bontják meg, végső esetben a halállal egyenértékű egyensúlytalansági állapotot hozva létre a test belső mozgásai között.¹⁰

Spinozánál már kevésbé metaforikus formában jelenik meg a testek, és közöttük a politikai testek életképességének vagy életképtelenségének a gondolata. Azt tekinti egységes, individualitással rendelkező testnek, amelynek a részei, amelyek maguk is testek, kommunikálnak egymással azáltal, hogy mozgást adnak át egymásnak, ennek következtében az összetett test is moz-

⁹ A „gőg fiai” a nemzeti nyelvű bibliafordítások jó részébe is átkerült hebraizmus. A kifejezés értelme egyszerűen: a „gőgösök”. Így jelenik meg például a *King James Version*ben is: „the children of pride”.

¹⁰ Thomas Hobbes: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. Fordította Vámosi Pál. I. köt. Budapest, Kossuth Kiadó, 1999. A betegségmetaforák a 29. fejezetben találhatók: *Azokról a dolgokról, amelyek az államot gyengítik vagy felbomlásához vezetnek*. (329–339.) Ezen belül lásd különösen az eskorra (epilepsziára) vonatkozó helyet: 336. Értelmezéséhez lásd: Ludassy Mária: *Halandó istenség és mesterséges örökkévalóság. A „Leviatán” metaforái*. *Holmi*, 19. évf., 2007. 1. 45–53.

gást végez oly módon, hogy az valamilyen meghatározott aránynak vagy viszonynak felel meg. Ideig-óráig létezhetnek rossz konstitúciójú, hosszabb távon szabályszerű mozgásra képtelen kiméra-testek, mint például a *Politikai értekezés* példájában a fejetlen testként színre lépő hollandiai köztársaság, amelynek *nem* az volt Spinoza szerint a konstrukciós hibája, hogy a fejét eltávolították, hanem az, hogy utána nem alkották újra a testet az új körülményeknek megfelelő, a szabályos mozgásra való képesség kritériumát kielégítő módon:

„Ha valaki azt az ellenvetést tenné, hogy a holland állam sem állott fenn sokáig birodalmi gróf nélkül vagy helytartó nélkül, aki a birodalmi grófit helyettesítette, annak azt felelhetjük, hogy a hollandok szabadságuk fenntartására elegendőnek tartották a grófit letenni és az állam testét fejétől megfosztani; de nem gondoltak az alkotmány módosítására, hanem az államtest minden tagját meghagyták úgy, ahogy előbb volt. Ekként megmaradt a hollandiai grófság gróf nélkül, mint egy test fej nélkül, s maga az állam elnevezés nélkül.¹¹

Az életképes politikai testnek tehát az a kritériuma, hogy megfelelő életjeleket mutat, kimutatható önálló törekvéssel (*conatus*) rendelkezik.

Akárhogyan is lajstromozzuk és értelmezzük is a század politikai testre vonatkozó gondolatait, rendre találkozunk azzal a szemlélettel, amely elsősorban arra figyel, hogy az egyes testek belső, dinamikus egyensúlya hogyan tartható fent, mintha csak egyetlen ilyen lenne a világegyetemben. Tényszerűen tudják természetesen, hogy államtestből több van egy időben, ennek azonban általában csak a résztestek, az államot alkotó egyének szempontjából tulajdonítanak jelentőséget. Arról esik szó, hogy a felbomlott államtestet alkotó egyének hogyan válnak részévé egy új államtestnek, arról már kevésbé, hogy miként bomlott föl ez az államtest, ha felbomlását nem belső konstitúciójának hibája, megbomlása okozta, vagyis nem volt sem beteg, sem kiméraszerű, hanem külső erők döntötték meg. Úgy tűnik, a kor gondolkodása jól le tudja írni a leviatán létrejöttét, jó és rossz működését, valamint pusztulását és annak okait, ám a *leviatáncsorda* mozgását és tagjainak egymás közötti viszonyait már alig. Egyfajta vakfoltja ez a gondolkodásnak; mintha tilos volna a leviatánt kívülről, külső viszonyaiban, kapcsolataiban szemlélni, és csak a belső, a részei felől vizsgálódó tekintet lenne megengedett. Természe-

¹¹ Spinoza: *Politikai tanulmány*, Kilencedik fejezet, 14. §. In. Spinoza: *Politikai tanulmány és levelezés Maximilien Lucas és Johannes Colerus Spinoza-életrajzaival*. Fordította Szemere Samu. 2. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 92. A politikai test spinozai értelmezéséről lásd: Moldvay Tamás: A spinozai test mint probléma. *Magyar Filozófiai Szemle*, 54. évf., 2010. 2. 81–99.

tesen a nemzetek jogának az elméleti, és a 17. századi békerendszereknek a gyakorlati kérdései bizonyos szempontból megkerülhetetlenné tették a leviatántestek súrlódásainak, ütközéseinek valamiféle leírását. Itt azonban azt találjuk, hogy az államtestek súlyegyenét úgy gondolják el, mint élettelen testek *statikus* egyensúlyát. Mintha csupán a már levardászott leviatánok testeinek szortírozási, raktározási szabályairól lenne szó, amelyben már nem kell számolni a testek önmozgásával, más szóval *életével*. (Félreértések elkerülése végett jegyzem meg, hogy itt nem a mechanikus és az organikus testeknek a romantika korában megjelenő ellentétéről van szó, hanem inkább az önmozgásra képes szerkezet és a nyugvó, holt test különbségéről.) Valójában azonban az marad homályban, hogy milyen (más) testek mozgásai, és az ezek mögött lévő rendezett törekvések képesek arra, hogy holttetemként kezeljék az államtesteket a békeműben, és statikai rendszereket rakjanak össze belőlük, mint egy építőjáték elemeiből. Az a kérdés is megválaszolatlan marad, hogy lehet-e az így összerakott statikai rendszert testnek tekinteni olyan értelemben, mint azokat az államtesteket, amelyek alkotják, vagyis valamilyen mérték szerint együtt mozgó részekből álló, saját törekvéssel rendelkező entitásnak. (A rendszer statikus volta, amely csak tárgyként képes kezelni az élő államtesteket, legalábbis ellentmond ennek a lehetőségnek.) Kiterjesztő értelemben az is fölvethető, hogy vajon fölfogható-e a világ, vagy legalábbis a társadalmi világ egésze a fönti értelemben vett testként. Mostani vizsgálódásunk szempontjából sommásan annyit jegyezhetünk meg az államtestek viszonyainak leírási kísérleteiről, hogy alapvető szemléleti ellentmondás rejlik bennük; a békeműveket például olyan ágensek alkotják meg, amelyek maguk is államtestek, de amelyek törekvései és mozgásai számára az államtestek összessége, beleértve saját magukat is, holttetemként jelenik meg. Így a másodfokú leviatán létének megalapozása még mindig várat magára.

AZ EGYÉNI FÉLELEMTŐL A KÖZÖSSÉGI FÉLELEMIG MINT POLITIKAI ALAPTÉNYEZŐIG

E hipotetikus, négyzetre emelt leviatán felépítése, mozgási szabályai és törekvései leírásának hiánya akkor tűnik ki igazán, amikor az egyetlenként elképzelt Leviatán megalkotási szabályainak egyes elemeit átviszi a politikai gondolkodás az egyénről a bizonyos mértékig megszemélyesített politikai közösségre, nemzetre, államra. Ilyen gondolkodástörténeti pillanat a 20. században, a két világháború közötti időszakban Guglielmo Ferrero munkássága. A Mussolini Olaszországból Svájcba emigrált szerző egészen Hobbesig, és a Hobbesnak is előfeltételül szolgáló vallási antropológiai elemekig nyúl vissza a világi hatalom magyarázatában. A jól ismert Hobbesi gondolat a

hatalom szükségességének visszavezetése az ember halálfélelmére, jelesül az erőszakos haláltól való rettegésére, amelyre gyógyírként a hatalomtól a közrend révén nyerhető védelem és nyugalom szolgál.¹² A 20. századi továbbgondolásban azonban az individuális félelem közösségivé válik, az államtest rettegésévé a feldaraboltatástól. Ferrero magyar tanítványának, Bibó Istvánnak a gondolkodásában ez az elem a kollektív, nemzeti hisztériákról és azok átörökítéséről szóló elméletben fogalmazódik meg, amelynek sikerrel kecsegtető terápiája során a nemzet problémamegoldó, a jövő felé nyitott közösséggé válik.¹³ A halálfélelem, mint magyarzó elv átvitele az egyénről a közösségre egyszerre jelent nagy magyarzó erővel rendelkező, ugyanakkor mélyen problematikus elképzelést.¹⁴ Ha a kora újkori elképzelés szerint az egyéni halálfélelmet a leviatán megalkotása oldja meg, akkor a leviatánok halálfélelmének a megoldására létre kellene hozni egyfajta másodfokú leviatánt, aminek semmi előjele azokban az elméletekben, amelyek átvizsik az egyéni halálfélelmet a közösségre. Részleges megoldást jelenthetnek a jó békekötés módozatairól szóló írások.¹⁵ E szintéren – legalábbis Kelet-Európa hisztérizált, nyomorúságos kisállamai számára – megoldást jelenthet, hogy halálfélelmüket a nagyhatalmak vagy nemzetközi szervezetek oldják meg anélkül, hogy végleges válaszként létrejönne valamifajta állandó másodfokú politikai test. Pontosabban, a retorika szintjén talán már ma is működnek ilyen virtuális politikai testek; ám a másodfokú test szabályos önmozgásának biztosítása érdekében

¹² Guglielmo Ferrero: *A hatalom. A legitimitás elvei a történelemben*. Fordította Járai Judit. Budapest: Kairosz, 2001.

¹³ Guglielmo Ferrero és Bibó István hatalomelmélete összefüggésének részletes elemzését lásd: Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István a politikai gondolkodó*. Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2004. (*Eszmetörténeti könyvtár*; 3); különösen az *Igazolható-e a hatalom? Guglielmo Ferrero hatalom- és legitimációs elmélete és annak Bibó-féle recepciója* című alfejezet, 157–192. A politikai hisztériák Bibó-féle elméletét részletesen elemzi Balog Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2004. (*Eszmetörténeti könyvtár*; 2). Lásd még Balog Iván: *Kényszer, félelem és elégtételkeresés Bibó műveiben*; és Kovács Gábor: *Enkidu és a szajha – Lewis Mumford ökológiai kultúrkritikája* című tanulmányait jelen kötetben.

¹⁴ Az egyéni és a közösségi halálfélelem közötti váltásra a 20. századi politikai gondolkodás történetében már korábban fölfigyeltem, mint problémára, azonban az itt fölvetett módon Kovács Gábor közelmúltban tartott konferencia-előadásai formulálták meg számomra a kérdést.

¹⁵ Lásd például Bibó István: *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2011. (*Bibó István munkái. Centenárium sorozat*; 6).

elengedhetetlen korlátozására a résztetek pusztán önelvű mozgásának, vagy egyszerűen a résztetek egymás ellen irányuló törekvéseinek a gátlására, korlátozására csupán meglehetősen kevésbé hatékony rendtartás létezik. (Mindenestre nem szabad lebecsülnünk a retorika erejét, hiszen magát az első fokú leviatánt is nyelvi úton alkották meg és tartják fenn önálló individuummként is létező részei.)¹⁶ A régi, kora újkori békerendszerek módjára az államtesteket még mindig kívülről szemlélő, azokat élettelen testként kezelő modern békerendszerek paradoxonja, hogy éppen a tárggyá tevéstől, és az ezt követő kisajátítástól óvja meg azokat az államtesteket, amelyek éppen ennek érdekében fogadják el a békeművet. A leviatánok közössége arra köt szerződést, hogy egyikük se szigonyozhassa, köthesse, majd karózhassa meg a másikat; más szóval, hogy a szerződő felek mindegyike továbbra is *élő* leviatán maradhasson. Annak, hogy másodfokú leviatán megkonstruálása nélkül mennyire kevés az ereje önmagában az ilyen szerződéseknél, a közelmúltban láthattuk példáját a közvetlen szomszédságunkban. A nemzetközi szerződést, amely nem tudta megmenteni az egyik, nem túl egészséges, ám kétségkívül élő, mozgó leviatánt a részleges megszigonyozástól és megkarózástól, *buda-pesti megállapodásként* emlegetjük.

A LEVIATÁN MEGKARÓZOTT TESTÉNEK ÚJRAÉLEDÉSE

Ha sikerülne végeznünk a másodfokú leviatán létezési feltételeinek a meghatározásával, még mindig hátravan a leírása annak, hogy mi az összefüggés a két, rész-egész viszonyban álló test halálfélelme között. Amikor valamely leviatán maga is az életéért reszket, ennek milyen kapcsolata van a részeiként létező egyéni emberi testek halálfélelmével, meddig és mennyire képes betölteni velük szemben a halálfélelemre gyógyírul szolgáló államtest szerepét. Kettejük félelme között mindenestre kapocsként szolgálhat, hogy mind a részek, mind az egész attól retteg, hogy kisajátítják, élettelen, szabadon felhasználható testnek tekintik, majd megszigonyozzák, megkarózzák, végül feldolgozzák őket. Mégpedig annyira hajlamosak felpredálni a leviatán részét képező testeket, minél kevésbé érzékelhető, hogy azok valamely államtest részei. Ha már az egész leviatán darabolható, csonkolható kötött hallá változott, akkor a darabok, amikre fölszelik, szabadon felhasználható, ellenállásra kép-

¹⁶ A Leviatán nyelvi konstrukcióként való felfogásának ismert elemzését Hobbesnál lásd: Quentin Skinner: *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. A közelmúltban bővebben foglalkoztam a kérdéssel, lásd: Béla Mester: Th. Hobbes' visible rhetoric. A case study of history of political ideas. *Creativity Studies*, 7. évf., 2014. 2. 98–107.

telen egyéni testek tömegeként jelennek meg a fölprédáló számára, amelyeknek próbálkozásai az egykor egész, most éppen darabolódó test önmozgásának újraindítására nem is értelmezhetőek a daraboló számára; amint ezt már szintén láthattuk, hallhattuk a közelmúltban, saját szomszédságunkban. Olykor persze előfordul, hogy az ügyes bálnavadász, aki maga is leviatán-testű, így bármikor válhat szigonyvetőből zsákmánnyá, egy ideig még nem karózza meg a mellette úszó, és egy ideje különösebb életjeleket, önálló rendszeres mozgást, törekvéseket nem mutató államtestet. Ilyenkor abban bízunk, hogy versenytársai úgysem érnek oda idejében, és észrevétlenül elkezdheti feldolgozni a hivatalosan még élő, és szabad halként létező, általa azonban már darabolható kiméra-testnek tekintett szomszédot, tartva attól, hogy a nyílt megkarózás felhívna a figyelmét a veszélyre, illetve a lehetőségre mind a kisajátítandó hal potenciális sorstársainak, mind a kisajátításban érdekelt más játékosoknak. Ilyet is láttunk a közelmúltban, szomszédságunkban. Ilyen esetekben a tetszhalott leviatán gyakran éppen testének kezdődő felszámolására, feldolgozására, a kezdődő fölszeletelésre reagál váratlanul megélénkülő életjelekkel. Az államtestet alkotó emberi testek ilyenkor mintegy újraalkotják saját leviatánjukat, és közben egyedülálló módon egyszerre döbbennek rá saját egyéni és közösségi, gyakorta nagyon is indokolt halálfélelmükre. Ezt a jelenséget hívjuk mindközönségesen forradalomnak, illetve függetlenségi háborúnak, amilyenre szintén van példa szomszédságunkban.

Ekkor az éppen nem veszélyeztetett leviatánok azzal áltatják magukat, hogy a kisajátítás karóját éppen azért döfték a szabad halként – vagyis bármikor megköthető halként – értelmezett államtestbe, mert életjeleket adott, rendezett mozgásról és törekvésről tett bizonyosságot. Gyakran azt szokás gondolni, hogy az éppen élve szeletelt leviatán előzőleg kihívóan viselkedett, provokálta kisajátítóját. Úgy tűnik számukra, hogy a megkarózás e provokáció nélkül nem következett volna be; vagyis a test továbbélésének feltétele az örökös tetszhalál.

A látszat azonban csalóka; önmagának holttetemmé nyilvánítása csak elodázza a karódőfést, valójában felszólít a végleges kisajátításra. A megkarózott, de még élő leviatánnak nincs más választása, mint úszni és küzdeni, amíg tengere van. A részeit alkotó embereknek szintén nincs más reális lehetőségük, mint elősegíteni az életéért csapkodó leviatán rendezett, az őt daraboló ellenségével szemben hatékony mozgását, amelyet közönségesen életnek és önvédelmi harcnak nevezünk. Erre is szeretnénk sikeres példát látni szomszédságunkban.